

הקדמה

יתברך המיטיב ויתהלל המלמד תורה לעמו ישראל, שזיכני ללמוד בעיון את ה"שמונה פרקים להרמב"ם".

שמונה פרקים אלו כתב הרמב"ם כהקדמה לפירוש המשנה על מסכת אבות. וידוע כי הרמב"ם בפירושו למשניות הרחיב את הדיבור במקומות רבים, ובפרט בהקדמותיו הידועות: הקדמה כללית לפירוש המשנה, הקדמה לפרק חלק שבה מבאר בתוך דבריו את י"ג עיקרי האמונה, ושמונה פרקים אלו שהינם ההקדמה לפרקי אבות. [זאת מלבד הקדמותיו לסדר קדשים ולסדר טהרות שהם מפתח לכל עניני הסדרים הללו].

לימוד מסכת אבות מביא את האדם לידי חסידות, כמו שמצינו בחז"ל (ב"ק ל.). האי מאן דבעי למהוי חסידא... לקיים מילי דאבות. ומבאר שם המהרש"א: יראה כי חסיד נאמר על מי שעושה מעשיו על צד היותר טוב, כמאמרם פרק קמא דעבודה זרה (כ:) במעלות הטוב עשרה דברים: זהירות מביאה לידי זריזות וכו', וחשיב למעלה עליונה חסידות מביאה לידי רוח הקודש. ולפי שיש לאדם במעשיו הטובים שלשה חלקים, דהיינו טוב לשמים וטוב לבריות וטוב לעצמו וכו'. ורבא קאמר דלקיים מילי דאבות, דאז יתקן מעשיו שיהיה טוב לעצמו במידות וכו', ע"כ. והרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה כותב שרבינו הקדוש התכוון לזכור במסכת אבות: מוסר כל חכם מן החכמים, עליהם השלום, כדי שנלמד מהם המידות הטובות, ע"כ. ולכן, כהקדמה למסכת זו, האריך הרמב"ם בשמונה הפרקים הללו לבאר את ענין המידות ודרך רפואתן.

ועוד כתב הרמב"ם בהקדמתו לשמונה פרקים, שאחת הסיבות להאריך כאן היא, בהיותה מביאה לידי שלמות גדולה והצלחה אמיתית. והוסיף: שקיום מאמרי זאת המסכת מביאה לידי נבואה. והנני עתיד לבאר אמיתת הדבר ההוא, מפני שהוא כולל חלק גדול מהמידות הטובות, עכ"ל.

בהקדמה לפירוש המשנה בה עוסק הרמב"ם בשלימות האדם כותב: וכשנפרש מסכת אבות נשלים זה הענין ונבארהו, כפי מה שהוא ראוי [כוונתו לפרק החמישי מהשמונה פרקים, ששם מרחיב את דיבורו על שלימות האדם].

יש להביא את דברי רבינו שמואל אבן תבון בהקדמתו לשמונה פרקים: והרחיב [הרמב"ם] במסכת הזאת המאמר, להיותה יקרה בעינינו, מפני שהיא מדברת במידות האדם החשובות והישרות והפחיתות והמעוותות, אשר החשובות והישרות מהן מפנות הדרך ומסקלות המסילה, העולה אל המעלות השכליות, כמו

שכתב החכם (משלי יט, כ): שמע עצה וקבל מוסר, למען תחכם באחריתך. ובמעלות השכליות ישיג המשיג אל ידיעת בוראו, כמו שכתב החכם הנזכר על החכמה (שם ב, ד-ה): אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא. וידיעת השי"ת אין ספק שהיא תכלית האדם, כמו שאמר הנביא עליו השלום (ירמ' ט, כג): כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי וכו', ע"כ.

הזכרנו לעיל את דברי הרמב"ם, שמטרתו לבאר את ענין המידות וכיצד הן מביאות לידי שלימות גדולה, שהיא מעלת הנבואה. ויש שכתבו על סדר הרמב"ם בשמונה פרקים, שהקדמה זו מובילה את האדם מתיקון המידות אל השגת ה'. ומהשגת ה' מגיע אל הנבואה ומגיע לשיאה, שהיא שיא יכולת האדם, בתיאור מדרגתו של משה. לאחר מכן בא הפרק השמיני שבו עוסק הרמב"ם בכח הבחירה החפשית שלו, עד היכן מגיע כח זה, והמסתעף מכך.

הראשונים והאחרונים מביאים באופן קבוע את דברי השמונה פרקים ולא בכדי. קיימת חשיבות מיוחדת לפרקים אלו, כי הרמב"ם הרחיב בהם את הדיבור בענינים שבהם קיצר ביד החזקה בהלכות דעות ובהלכות תשובה, וכן דן כאן בענין המצוות ובענינים שדן בהם בספר מורה נבוכים.

ראה בדברי הגאון רבי שלמה וולבה שליט"א (עלי שור ח"א עמ' קנח) שכותב: רובה של תורת המידות נשארה בגדר תורה שבעל פה וכו'. מכל מקום ידיעות יסודיות אנו חייבים לרכוש מספרי רבותינו הראשונים והאחרונים, נוסף על הידיעות שאנו שואבים מלימוד התנ"ך ופירושו ולימוד הש"ס. במיוחד נחוצה למטרתנו הבקאות בספרים אלה: א. הלכות דעות להרמב"ם והשמונה פרקים (בהם מבאר הרמב"ם את פסקיו בהל' דעות בפ"א ופ"ב) וכו'. וכתב עוד (שם ח"ב עמ' קעו): הספרים שכל תלמיד חכם צריך לדעת, הם [מספרי הראשונים]: ספר הכוזרי, השמונה פרקים להרמב"ם, ע"כ.

הרמב"ם חיבר את פירוש המשנה בלשון שהיתה מדוברת במדינתו, ורבינו שמואל אבן תבון תרגם את השמונה פרקים ללשון הקודש. הוא זה אשר הרמב"ם סמך את ידיו על תרגומו של הספר מורה נבוכים. במכתב תשובה על השאלות שהתעוררו לו תוך כדי העתקת הספר, כותב עליו הרמב"ם: הגיע אלי כל כתבי

התלמיד החשוב היקר המשכיל המבין, נזר התלמידים, צבי החכמים, כבוד החכם רבי שמואל בן החכם רבי יהודה אבן תבון הספרדי זכר צדיק לברכה... וכיון שהגיע אלי כתבין בלשון העברית ולשון הערבית והבנתי ענייניך ויופי ציוריך וכו', ע"כ. זאת ועוד, במכתב לקהל לוניל כותב הרמב"ם: הנה אצלכם בן חכם משמח אב, אשרי יולדתו, הוא התלמיד היקר נזר המשכילים, רבי שמואל ברבי יהודה החכם זכרוננו לברכה, נבון ומשכיל ורחב לב הרבה ובעל דעה נכונה, ולשון למודים נתן לו הא-ל, ולא יבצר ממנו כל אשר חפצו להעתיק לכם. וכבר כתבתי לו כתב בכתב ידי בלשון ערבית והגרי על עסקי ההעתקה, ע"כ.

המצוי בידינו הוא תרגום השמונה פרקים לרבינו שמואל אבן תיבון, והוא שנדפס בכל השס"ם שלנו. אף שבדורנו תרגמו מחדש את כתבי הרמב"ם ממקור ערבי ללשון הקודש, השתמשנו במהדורה העתיקה הנמצאת בש"ס, מלבד בכמה מקומות, שמצאנו לנכון לציין את נוסח המתרגם בן דורנו.

משך זמן רב עסקנו בדברי הרמב"ם בשמונה פרקים, ומהרשימות שכתבתי לעצמי, יוצא לאור ספר זה. מאחר וכמעט ולא בנמצא חיבורים על הקדמה זו, ראיתי לנכון לסדר עלי ספר מה שכתבתי לעצמי בדברי הרמב"ם. המטרה שניצבה לנגדי היתה לפרש את דברי הרמב"ם במקום שהיה צורך בכך, וכן לציין את דברי הרמב"ם במקומות שונים שבעינינו דן לפנינו בשמונה פרקים. וראיתי לנכון להביא ממחברים אחרים הדנים בדברי הרמב"ם ומוסיפים עליהם, ולהשלים מראי מקומות שהיו חסרים.

הרמב"ם מעמיק בכמה וכמה מעיקרי האמונה ויסודות התורה כגון השגחה, שכר ועונש, בחירה ונבואה. בעינינו אלו הארכנו, והשתדלנו לבאר את השיטות ולהביא את עיקרי הדברים הנוגעים ליסודות אלו העומדים ברזומו של עולם. תפילתנו ותקוותינו לפני ה' שכל הדברים יתקבלו בבי מדרשא ויהיו תועלת לרבים.

בלימוד השמונה פרקים נעזרנו בפירוש חסד אברהם מרבינו אברהם הורביץ זצ"ל, אביו של בעל השל"ה הקדוש זצ"ל (מודפס בשס"ם על השמונה פרקים), תרגום הרמב"ם ללשון הקודש (הוצאת מוסד הרב קוק), הקדמות הרמב"ם למשנה (הוצאת הרב יצחק שילת) שהעתיק את הרמב"ם וביאר את דבריו, וספר "וגם לשמונה" מהגאון רבי שמאי צאהן זצ"ל (ראש ישיבת נצח ישראל, אנגליה), שהוא ספר מעט הכמות ורב האיכות.

אין גבול לרגשי התודה שיש לי לכבוד הורי היקרים שיחיו ולחמי וחמותי שיחיו, שהינחוני בדרך האמת, ועל כל הטובה והחסד שעושים עמנו תמיד. אביע ברכתי החמה מעומק לבי שיזכו לחיים טובים וארוכים מתוך שלות הנפש ובריאות גופא, לרוות רוב נחת מכל צאצאיהם, ולא תמוש התורה הקדושה מפיהם ומפי זרעם וזרע זרעם עד עולם, אמן.

בתקופת צעירותי למדתי בישיבת רבינו חיים ברלין וזכיתי להתבשם מאורו הגדול של ראש הישיבה הגאון רבי יצחק הוטנר זצ"ל, ועל כך הנני מודה לה' מעומקא דליבא. וכן עלי להודות על שעלה בחלקי ללמוד אצל ראש הישיבה הגאון רבי אהרן שכטר שליט"א ועל שזכיתי לקירבתו המיוחדת. יהא רעוא שיזכה להעמיד תלמידים בדרך העולה בית א-ל ויארץ ה' ימיו בנעימים.

בתחילת דרכי בהאי בית מדרשא דישיבת מיר בארץ הקודש, הבית הגדול שמגדלים בו תורה ויראה, זכיתי לקבל תורה מהגאון רבי חיים שמואלביץ זצ"ל ומהגאון רבי נחום פרצוביץ זצ"ל. ומכיר אני טובה מעומקא דליבא גם להאי גברא רבה ראש הישיבה הגאון רבי נתן צבי פינקל שליט"א, שבזכותו הישיבה משגשגת ומגדלים בה לתורה וליראה, על שקירבני ועודדני במשך שנים ארוכות. יהי רצון שה' יצליח דרכו עד מאה ועשרים שנה מתוך בריאות ונחת ובכל אשר יפנה יצליח.

את עולם המוסר פתח לפני הגאון רבי שלמה וולבה שליט"א בשיחות, ועדים והדרכה. ובלעדיו לא הייתי מגיע עד הלום, ולא הייתי זוכה למצוא חלקי בביאור דברי הרמב"ם. יה"ר שהקב"ה יעניק לו כח ובריאות להמשיך בעבודת הקודש ולהשקות את העדרים הצמאים, שדבריו הם להם כמים קרים על נפש עייפה.

באן המקום להודות מעומק לבי לכל ידידי שעודדו אותי ועזרו לי בעצותיהם הטובות, העירו, הוסיפו וביררו את עומק כוונת הרמב"ם. במיוחד עלי להודות להרה"ג ר' זאב גרינולד שליט"א שהועיל בטובו לסייעני להוציא דבר שלם ומתוקן וליווה אותי לאורך הדרך. ישלם ה' פעלו, ומשכורתו תהיה שלמה מאת ה'. כמו כן אודה לידיד נפשי הרה"ג ר' אברהם משה קירשנבויס שליט"א שהקדיש מזמנו היקר ללבן יחדיו את דברי הרמב"ם. יה"ר שיזכה להגדיל תורה ולהאדירה ולהעמיד תלמידים ודורות ישרים מבורכים.

ולסיום, אודה לקב"ה ששם חלקי בין יושבי בית המדרש. כל מה שחנני ה' וביחוד הזכות לחבר חיבור זה על הרמב"ם, הוא מאוצר מתנת חינוך החונן לאדם דעת. ועם הודאה להקב"ה שהביאנו עד הלום הננו מתפללים על העתיד שנוכה לראות את צאצאינו הולכים בדרך ה', עולים בתורה ובעבודת ה', ביראת שמים ובמידות נכונות. ויה"ר שנוכה לראות את כל בני עמנו מתחזקים בעיקרי האמונה ובתיקון המידות, ושיתגלה כבודו ית' על כל העולם, בב"א.

שמונה פרקים להרמב"ם

הקדמה

אמר שמואל בן יודא אבן תבון: אמר הרב המחבר זכר צדיק לברכה, הנה בארנו בפתיחת זה החבור, מה היתה הסבה בשום המחבר זאת המסכת בזה הסדר, וזכרנו גם כן רב התועלת בזאת המסכת. ויעדנו פעמים רבות במה שקדם בזה החבור, לדבר בזאת המסכת בענינים מועילים, ולהאריך בה קצת אריכות מפני שהיא קטנה. ואף על פי שתראה מבארת וקלה להבין ולעשות מה שכוללת, אינה קלה על כל בני אדם, ואין כל עניניה גם כן מובנים מבלי פירוש ארוך, עם היותה מביאה לידי שלמות גדולה והצלחה אמיתית, ומפני זה ראיתי להרחיב בזה המאמר. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה: האי מאן דבעי למהוי חסידא לקים מלי דאבות. ואין אצלנו מעלה גדולה מחסידות אלא נבואה, והיא המביאה אליה, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה: חסידות מביאה

ביאור

אמר שמואל בן יודא: אומר רבינו שמואל הנני עומד לתרגם עכשו מה שאמר הרב המחבר.

אבן תבון: החסד אברהם מביא שני פירושים במילה אבן. או שהיא לשון חשיבות, כמו שכתוב: משם רועה אבן ישראל (בראשית מט, כד), או שכל בקיאי הלשון בינו את עצמם בשם אבן. והרמב"ן (במדבר כו, יג) כותב וז"ל: אבל הענין, כי היה המנהג בישראל לעשות להם ראשי בתי אבות, יתיחסו כל יוצאי ירכו לעולם אל האיש ההוא, ויקראו על שמו לכבודו, כאשר יעשו גם היום כל הישמעאלים וכל ישראל הדרים בארצותם להקרא כולם למשפחת אבן עזרא, אבן שושאן וכו', ע"כ. לדבריו פירוש אבן הוא מלשון בן.

הרב המחבר זכר צדיק לברכה: הרמב"ם. מכאן ואילך באים דברי הרמב"ם.

בשום המחבר: רבינו הקדוש.

זאת המסכת: מסכת אבות.

בזה הסדר: סדר נזיקין.

...וקלה להבין ולעשות וכו': ויש נוסח אחר: וקלה להבין, לעשות מה שכוללת אינה קלה וכו'.

עם היותה מביאה: מלבד מה שמביאה. זהו טעם נוסף להאריך בביאורו כאן.

וכבר אמרו רבותינו: בבא קמא ל.

שאמרו רבותינו זכרונם לברכה חסידות מביאה לידי רוח הקודש: כך כתוב בירושלמי (שקלים פ"ג הלכה ג), ומצינו גם בסוף הלכות טומאת אוכלין (פט"ז הי"ב)

לידי רוח הקודש. הנה התבאר מדבריהם שקיום מאמרי זאת המסכת מביא לידי נבואה. והנני עתיד לבאר אמתת הדבר ההוא, מפני שהוא כולל חלק גדול מהמדות הטובות.

וראיתי להקדים, קדם שאתחיל בפרוש ההלכה, פרקים מועילים, ידע מהם האדם הקדמות, ויהיו לו גם כן מבוא ומפתח במה שאני עתיד לפרש. ודע שהדברים אשר אמר בפרקים אלו ובמה שיבא מן הפרוש, אינם דברים שבדיתים מעצמי ולא פרושים שחדשותים. אמנם הם ענינים לקטתים מדברי חכמים במדרשות ותלמוד וזולתם מחבוריהם, ומדברי הפילוסופים גם כן הקדמונים והחדשים, ומחבורי הרבה בני אדם, ושמע האמת ממי שאמרה.

ואפשר שאביא לפעמים מאמר אחד כלו מספר המפרסם בלשונו, ואין בכל זה רע. ואני מתפאר במה שאמרו מי שקדם ממני, שאני כבר התודיתי בזה, ואף על פי שלא אזכיר אמר פלוני, שזה אריכות אין תועלת בה. ואפשר שיהיה מביא זכרון האיש ההוא לחשב

ביאור

שנקט כגירסא זו (עיין כסף משנה שם). הגירסא בבבלי (מסכת עבודה זרה כ:): היא: ... חסידות מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי יראת חטא, יראת חטא מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי רוח הקודש וכו'. ראה שם על הגליון שיש גורסים בבבלי כמו הירושלמי, ורמח"ל בספר מסילת ישרים (סוף ההקדמה) מביא מימרא זו של רבי פנחס בן יאיר כנוסחא דלפנינו בבבלי. מביאה לידי רוח הקודש: רוח הקודש כוללת בתוכה את כל דרגות הגילויים מהשמים. והנה כאן הכוונה לנבואה, כפי שמוכח מהרמב"ם. וכן בלשון חז"ל (סוטה מח:): נסתלקה רוח"ק מִיִּשְׂרָאֵל, הכוונה בודאי לנבואה, דהרי ראינו שבכל הדורות שלאחר מכן עדיין היתה להם רוח הקודש.

שוב ראיתי בספר אורחות יושר להג"ר חיים קניבסקי שליט"א (פרק כו) שהאריך להוכיח כך, וכמ"ש. והנני עתיד לבאר: בפרק שביעי. אמיתת הדבר ההוא: כיצד המידות הן הדרך המביאה אל הנבואה. מפני שהוא: מסכת אבות. ידע מהם האדם הקדמות: הקדמה היא מה שמקדימים לפני הפירוש, ענין שאינו קשור במישרין לעצם הפירוש. מבוא ומפתח: הם דברים שעל ידם יבינו יותר את הפירוש. מן הפירוש: שמפרש את מסכת אבות. שזה אריכות אין תועלת בה: צריך עיון, דמלבד האיסור של גניבת דברי תורה,

מי שאין לו חך, שהדבר ההוא נפסד ובתוכו רע, שלא יבינהו. ומפני זה ראיתי שלא לזכר האומר, שבנתי להועיל הקורא ולבאר לו ענינים הצפונים בזאת המסכת. ואני אתחיל עתה לזכר הפרקים אשר ראיתי להקדימם הנה לפי בנתי, והם שמונה פרקים.

ביאור

שאינו שייך בענייננו, שהרי הרמב"ם כתב: כיצד אפשר לומר שאין תועלת בזה? עיין "כבר התודתי בזה", עדיין מוטל עליו ענין בעיונים.
 "אומר דבר בשם אומרו" (מגילה טו, אבות מי שאין לו חך: שאין לו אפשרות לטעום את ו, ו). ולענין זה אינו מועיל מה שמודיע כי טעם האוכל, וזהו משל למי שאין באפשרותו לקח פירושים ממקומות אחרים, אם כן להבין את הענין.

עיונים

שזה אריכות אין תועלת בה: הערנו על דברי הרמב"ם ממה שחז"ל אומרים: כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם. באגרת שכתב הרמב"ם להדיין ר' פנחס (מובא בספר תולדת אדם על הג"ר שלמה זלמן מוולאזין זצ"ל, תלמיד הגר"א, פרק ו) בענין חיבורו יד החזקה, כותב כך: ודע שאם אני גרמתי לאבד שם החכמים מפני שאמרתי דברים הנכונים שהם על פי משפט סתם בלא שם אומרו, דרך רבינו הקדוש תפסתי. גם הוא עשה זה מלפני, שכל סתם שאמר בלא שם אדם, כולם דברי חכמים אחרים הם. ואותן החכמים האחרים לא מדעתן אמרו, אלא מפני אחרים ואחרים מאחרים עד משה רבינו. וכשם שלא הקפידו התנאים ואמוראים על שמות כל החכמים שמימות משה עד ימיהם, שאין לדבר סוף, כך לא נקפידו אנו על שמותם אם הוזכרו או לא הוזכרו, ומה **תועלת יש בזה**, הלא בכמה מקומות אמרו בפירוש ראה רבי דבריו של פלוני בכך וסתם ליה כוותיה. הנה בפירוש שהדברים שראה רבי שהן הלכה פסוקה אצלו ושכך ראוי לעשות, אמרן סתם בלא שם אדם וכו'.

ובענין מה שהשמיט את דברי היחיד ממשיך הרמב"ם וכותב: וכבר אמרו חז"ל (עדיות א, ה): למה מזכירין דברי היחיד בין המרובין, הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין, שאם יראה חכם את דברי היחיד יסמוך עליו וכו', כמו שמצינו באמורא מן האחרונים שהן קובעין הלכה כיחידים הראשונים בכמה מקומות וכו'. הנה משמע בפירוש שאין ראוי להזכיר אלא ההלכה פסוקה בלבד. ובאותו זמן שהיו עושים אלו כך ואלו כך... אחד קיבל כדברי זה ואחד קיבל כדברי זה, מפני זה הוצרך להזכיר. וכיון שחיברתי אני דרך המשנה וכבר פסק התלמוד כל הלכה והלכה בפרט או בכלל... אם כן למה אזכיר שם האיש שאינו הלכה כמותו וכו', ע"כ.

הנה העולה מדבריו שענין האומר דבר בשם אומרו, אמור רק במקום בו תוכרח התועלת. ואולי זוהי גם כן כוונת דברי הרמב"ם שלפנינו.

עוד בענין אומר דבר בשם אומרו, יש לציין את דברי הגהות רבי עקיבא איגר (שו"ע או"ח סימן קנו): כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו, מדרש תנחומא פרשת במדבר (פכ"ב), שעובר על לאו: לא תגזול דל כי דל הוא (משלי כב, כב), וכן הוא בילקוט רמז תרנה ובילקוט משלי כב, עכ"ל.

וראה דברי המהר"ל בספר דרך חיים על מסכת אבות (ו,ו) המבאר ענין האומר דבר בשם אומרו והשייכות להבאת גאולה לעולם.

* * *

פרק ראשון*

בנפש האדם וכחותיה

דע, שֶׁנֶפֶשׁ הָאָדָם אַחַת וְיֵשׁ לָהּ פְּעֻלֹת רַבּוֹת חֲלוּקוֹת, יִקְרָאוּן קִצַּת הַפְּעֻלֹת הֵן נִפְשׁוֹת. וַיִּחָשֵׁב בְּעֵבֹר זֶה שֵׁשׁ לָאָדָם נִפְשׁוֹת רַבּוֹת כִּמּוֹ שֶׁחָשְׁבוּ הָרופָאִים, עַד שֶׁשָּׁם רֹאשׁ הָרופָאִים פְּתִיחַת סִפְרוֹ שֶׁהַנִּפְשׁוֹת שְׁלֹשׁ: מְבַעִית חַיּוּנִית וְנִפְשִׁית. וּפְעָמִים

ביאור

משה בן מיימון זכרנו לברכה בהקדמת שמונה פרקים, והאריך בענין זה מאד איך אלו הכוחות מתפשטים מכח אחד ומתחלקים, וכך הוא דעת חכמינו זכרונם לברכה וכו', ע"כ.

וכתב עוד המהר"ל (בפרק ד תחילת משנה כב): וכתב הרמב"ם ז"ל... שאין הדבר כך, שיהיה לאדם שלש נפשות, אבל הנפש היא אחת רק שיש לה כוחות מחולקות, שפעולתה בכוחות ההם פעולות מחולקות וכו', ע"כ.

כמו שחשבו הרופאים: הכוונה לרופאי הנפשות.

מבעית, חיונית ונפשית: המהר"ל (דרך חיים פ"ד תחילת משנה כב) מבאר לפי הרמב"ם שהנפש היא אחת עם כוחות מחולקים, שפעולתה בכוחות ההם פעולות מחולקות. וכך הוא כותב: וביאור ענין שלשה כוחות אלו, כח טבעי הוא הכח שמקבל ההזנה, שהאדם ניזון ודוחה למותרות הטבע, ומגדל את הגוף באורך וברוחב כאשר הוא. ומכח זה באה התאווה לזנות... ומשכן כח זה הוא בכבד. הכח השני הוא כח החיוני שממנו החיות, ועל ידי כח זה האדם הוא מתנועע ממקום למקום, וממנו מתחדשות הנקימה והנמירה והקנאה והשנאה, ומשכן הכח הזה הוא בלב, ששם

דע שנפש האדם אחת: נפש היא הצורה, הכח הרוחני המחיה את האדם או את הבהמה. אנו קוראים לענין זה אצל האדם "נשמה". והרמב"ם מבאר ענין זה, שלא נטעה להשוות כח זה של אדם לזה של בהמה. הנשמה שבאדם הינה נעלה מאד ושונה לחלוטין מהנפש המצויה אצל יתר בעלי החיים.

יקראון קצת הפעולות ההן נפשות: לפי נוסח זה הכוונה היא שחלק מחכמי המחקר קראו לאותן הפעולות: נפשות (חסד אברהם). יש נוסח אחר שכתוב בו: יקראו קצת וכו', הכוונה היא שלקצת מאותן פעולות קוראים בשם: נפשות.

ויחשב בעבור זה שיש לאדם נפשות רבות: דבר זה גרם, לדעת הרמב"ם, למעות רווחת שלאדם יש יותר מנפש אחת. הרמב"ם לפנינו מביא את דעת ראש הרופאים שגם הוא טעה בזה. להלן (עמ' כא) נביא שנמצאת דעה זו בראשונים.

המהר"ל (דרך חיים, פרק ב משנה ט, בד"ה וכך) כותב: כי יש לך לדעת כי אף על גב שהכוחות הם מחולקים, הכל יוצאים משורש אחד. ולא כמו שאמרו קצת רופאים כי יש לאדם נפשות הרבה, אבל אין הדבר כך, רק כי מכח אחד יצאו אלו הכוחות המחולקים, כמו שכתב הרב רבינו

* פרק זה וכן הפרק השני דנים בכוחות הנפש שהם ענינים עמוקים. מי שאינו רגיל בענינים אלו יכול להתחיל את עיונו בפרק שלישי.

שִׁיקְרָאוּ בָחוּת וְחִלְקִים, עַד שִׁיאָמַר חֲלָקֵי הַנֶּפֶשׁ, וְזֶה הַשֵּׁם יַעֲשֶׂהוּ הַפִּילוֹסוֹפִים הַרְבֵּה פְּעָמִים. וְאֵינָם רוֹצִים בְּאִמְרָם "חֲלָקֵי" שֶׁהִיא מִתְחַלֶּקֶת בְּהַחֲלֵק הַגּוּפוֹת, אֲבָל הֵם מוֹנִים פְּעֻלּוֹתֶיהָ הַחֲלוּקוֹת שֶׁהֵן לְכָלֵל הַנֶּפֶשׁ, בְּחִלְקִים ל"כ"ל" הַמַּחְבֵּר מִהַחֲלָקִים הָהֵם.

וְאַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁתִּקְוֶה הַמְדוּת הִיא רְפוּאָת הַנֶּפֶשׁ וְכַחוֹתֶיהָ. וְכִמוֹ שֶׁהַרּוּפָא אֲשֶׁר יִרְפָּא הַגּוּפוֹת צָרִיךְ שִׁידַע תְּחִלָּה הַגּוֹף אֲשֶׁר יִרְפָּאָהוּ כָּלוּ וְחֲלָקָיו מָה הֵם, רְצוֹנֵי לוֹמַר גּוֹף הָאָדָם, וְצָרִיךְ שִׁידַע אֵיזָה דְּבָרִים יִחַלּוּהוּ וְיִשְׁמַר מֵהֶם, וְאֵיזָה דְּבָרִים יִבְרִיאֻהוּ וְיִכּוֹן.

ביאור

הדעה שהיא צורת הנפש וכו'. וממשיך (בהל' ט): אין צורת הנפש [מה שאנחנו קוראים נשמה] הזאת מחוברת מן היסודות כדי שתפרד להם, ואינה מכח הנשמה [מה שאנחנו קוראים נפש] עד שתהא צריכה לנשמה, כמו שהנשמה צריכה לגוף, אלא מאת ה' מן השמים. לפיכך כשיפרד הגולם שהוא מחובר מן היסודות ותאבד הנשמה [נפש] מפני שאינה מצויה אלא עם הגוף... לא תכרת הצורה הזאת וכו', ע"כ. הרי מבואר בדבריו דהנפש השכלית שבאדם היא נפש אחרת, ולא רק חלקים וכוחות שונים שבאותה נפש, כמו שכתב לפנינו, וצ"ע.

[ראה גם בפירוש על הרמב"ם הל' יסודי התורה (שם הל' ח), וז"ל: שישנו באדם ענין משותף עם כל בעל חי, וענין זה נקרא הנפש החיונית. זאת הנפש יש לה חלקים ונקראים כוחות. והם הנפש הטבעית, חיונית ונפשית. הנפש הטבעית היא שֶׁבָּה אוכל ושותה ומוליד, החיונית היא המכינה האברים לקבל הרגשה וכו', והנפשית שבה מרגיש ומהרהר ומתנועע. וכל אלו הענינים שקראנו אותם נפשות או כוחות, אינם הענין שקראנו אותו הנפש המדברת... ונפש המדברת לא תמצא אלא באדם, ע"כ.]

הכח הזה. השלישי הוא כח נפשי, הכח הזה יבואו ממנו כוחות הרבה, כמו כוחות החושים החמשה וכח המחשבה והדמיון... ומשכן כח זה במוח, ע"כ.

ופעמים שיקראו כוחות וחלקים וכו': שיטת הרמב"ם שאפשר לקרוא לחלקי הנפש בשם נפשות [לפי נוסח אחד בהקדמתו לפירוש המשניות הרמב"ם עצמו משתמש בלשון ההמון וקורא לחלקים אלו בשם נפשות. ראה שם סוף מסכת ברכות ע"מ נה: באמצע הסור הראשון דיש נוסח (ראה תרגום הרב שילת) שבמקום: כח נפשו השלם, כתוב: נפשותיו השלש], או בשם חלקים [וכפי שמשתמשים בשם זה הפילוסופים, שהרמב"ם מבאר בהמשך את כוונתם], אולם בודאי שלאדם רק נפש אחת.

ואינם רוצים באמרם וכו': דברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פ"ד נראים כסותרים למה שכתב לפנינו. בהלכה ח' כותב: נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו הא-ל, והדעת היתירה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו [כוונתו באמרו כאן נפש היא למה שאנחנו קוראים נשמה]... ואינה הנפש המצויה לכל נפש חיה, שֶׁבָּה אוכל ושותה ומוליד ומרגיש ומהרהר, אלא

אֲלֵיהֶם, בֵּן רוּפָא הַנֶּפֶשׁ הַרוּצָה לְתַקֵּן מַדּוֹת הָאָדָם, צָרִיךְ שִׁידַע
הַנֶּפֶשׁ וּכְחוּתֶיהָ בְּכֻלָּהָ וּחְלָקֶיהָ, וּמָה יַחְלָה אוֹתָהּ וּמָה יַבְרִיאהָ.
וּמִפְּנֵי זֶה אָמַר שְׁחַלְקֵי הַנֶּפֶשׁ הֵם חֲמִשָּׁה: הֵזֶן וְהוּא נִקְרָא צוּמַח,
וְהַמְרָגִישׁ וְהַמְדָּמָה וְהַמְתַּעוֹרֵר וְהַשְׂכֵּלִי.

וּכְבָּר הַקְדַּמְנוּ בְּזֶה הַפֶּרֶק שֶׁדְּבָרֵינוּ אֵינָם רַק בְּנֶפֶשׁ הָאָדָם. כִּי כֹחַ
הַמְּזוֹן שִׁיזוֹן בּוֹ הָאָדָם אֵינוֹ כֹּכַח הַמְּזוֹן שִׁיזוֹן בּוֹ הַסּוּם וְהַחֲמוּר,

ביאור

ומפני זה אמר וכו': דיש צורך להגדיר את חלקי הנפש. ואח"כ ניתן להצביע באיזה חלק ממנה תלויות המידות, כדי להרחיב את דרכי התיקון בחלק ההוא.

שחלקי הנפש הם חמישה, הֵזֶן וְהוּא נִקְרָא צוּמַח וכו': חלק הֵזֶן מקביל לכח הצמיחה שיש בצמחים [הוא החלק הטבעי] וכבר הקדמנו בזה הפרק וכו': כוונתו לכוותרת הפרק: "בנפש האדם וכחותיה".

עיונים

שחלקי הנפש הם חמשה: בחז"ל (בר"ר יד, ט) מובא: חמשה שמות נקראו לה: נפש, רוח, נשמה, חיה ויחידה. החלקים שהם יותר קשורים אלינו הם: הנפש רוח ונשמה. הג"ר חיים מוולאזין זצ"ל בספרו נפש החיים (שער א, פי"ד) כותב בענין זה: ואלו השלש בחינות, מעשה דיבור מחשבה, הן כלל פנימיות של האדם, שהם השלש בחינות: נפש רוח נשמה. כי המעשה הוא מבחינת הנפש, כמו שכתוב: והנפש אשר תעשה (במדבר טו, ל), כי הדם הוא הנפש (דברים יב, כג), שהנפש שורה ומתלבש בדם האדם, ולכן עיקר משכנה בכבד, שהוא כולו דם. ומרוצת הדם בכל פרטי האברים כלי המעשה, הוא הנותן להם חיות התנועה וההתעוררות שיוכלו לפעול ולעשות את אשר בכחם וכו'. והדיבור הוא מבחינת הרוח, כמו שכתוב (שמואל ב' כג, ב): רוח ה' דבר בי... וכמו שתרגם אונקלוס על פסוק (בראשית ב, ז): ויהי האדם לנפש חיה - לרוח ממללא. וכן נראה לעין שבכל דיבור שהאדם מוציא מפיו יוצא רוח והבל מהפה, ומשכן הרוח עיקרו הוא בלב וכו'. ומחשבה היא מבחינת הנשמה, שהיא המלמדת לאדם דעה ובינה בתורה הקדושה, לכן עיקר משכנה הוא במוח וכו', ע"כ. החילוק באופן זה הוא אם כן: מעשה, דיבור ומחשבה, שהם בכבד, בלב ובמוח.

המהר"ל מחלק ענינים אלו באופן שונה וכך הוא כותב (דרך חיים פ"ד משנה כב): ורז"ל חילקו אלו הכוחות כי החלק האחד הם כוחות הגופניים, החלק השני הם כוחות הנפשיים, החלק השלישי הם כוחות השכליים. וקראו אותם נפש, רוח ונשמה וכו', ע"כ. לדבריו החלוקה היא באופן זה: כוחות הגוף ותאוות שהם בכבד, מידות כמו קנאה ושנאה שהן בלב, וכח המחשבה עם כוחות החושים שמשכנם במוח (הבאנו דבריו לעיל עמ' יח). עיין שם עוד שמבאר שכנגד שלשה כוחות אלו באו דברי התנא: הקנאה התאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם. וראה ברבינו יונה (משלי א, כב), שעיקר חילוק הנזכר כבר מובא בדבריו. ועיין עוד בפירוש הגר"א (משלי כב, ה).

כי האדם נזון בחלק הזן מן הנפש האנושית, והחמור נזון בחלק הזן מן הנפש החמורית, והנשר נזון בחלק הזן מן הנפש אשר לה.

ואמנם יאמר על הכל "נזון" בשתוף השם לבד, לא שהענין בכלם אחד בעצמו. וכן יאמר על האדם ושאר בעלי חיים "מרגיש" בשתוף השם לבד, לא שההרגש אשר באדם הוא ההרגש אשר בשאר בעלי החיים. ולא ההרגש אשר בזה המין הוא ההרגש בעצמו אשר במין אחר, אבל כל מין ומין מאשר לו נפש יש לו נפש אחת בלתי נפש האחר. ויתחייב מנפש זה פעולות אלה, ומנפש זה פעולות אחרות. ואפשר שתדמה פעלה לפעלה ויחשב בשתי הפעולות שהן דבר אחד בעצמו, ואין הדבר כן.

והמשל בזה שלשה מקומות חשוכים. האחד מהם זרחת עליו השמש והאיר, והשני האיר עליו הירח והאיר, והשלישי הדלק בו הנר והאיר. הנה כל אחד מהם נמצא בו האור, אבל

עיונים

בענין האם לאדם נפש אחת או כמה נפשות: הרמב"ן עה"פ ויפח באפיו נשמת חיים (בראשית ב, ז) כותב: ודע כי המתחכמים במחקר חלקו באדם [פירוש, בנשמת האדם], מהם יאמרו כי באדם שלש נפשות, נפש הגדול כצומח, או תאמר בזו נפש הגדול. ובו עוד נפש התנועה שהזכירה הכתוב בדגים וכו', והשלישית הנפש המשכלת. ומהם יאמרו כי זאת הנפש אשר באדם מפי עליון, בה ימצאו שלש הכוחות האלה, ורק היא יחידה [דהיינו שהן פעולות חלוקות לכת אחד], ע"כ. דעת הרופאים שהזכיר הרמב"ם היא הדעה הראשונה שהזכיר הרמב"ן, וכך דעת האבן עזרא וקהלת ג, ז, עיין שם שהאריך בזה, ומביא שגם רבינו סעדיה גאון חילק כדבריו. הדעה השניה שהביא הרמב"ן היא דעת הרמב"ם, שלאדם יש רק נפש אחת עם כוחות וחלקים שונים. אם כן מצינו שדעת הרמב"ם שנויה במחלוקת ראשונים.

הרמב"ן ממשיך שמשמעות הפסוק (שם) "וייצר ה' אלקים את האדם עפר מן האדמה, ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה" היא כדברי הרמב"ם. וכותב: כי יאמר שיצר ה' את האדם עפר מן האדמה, והיה מוטל כאבן דומם, והקב"ה נפח באפיו נשמת חיים, ואז חזר האדם להיות נפש חיה שיתנועע בה... וזה טעם "לנפש חיה". כלומר, ששב האדם להיות נפש בה חיים [וכן משמע בסדר בריאת האדם, המובא בגמרא (סנהדרין לח:)] [בשעה] רביעית נזרקה בו נשמה, חמישית עמד על רגליו.

וממשיך הרמב"ן: אבל אונקלוס אמר: והות באדם לרוח ממללא, נראה שדעתו כדברי האומרים שהם בו נפשות שונות, וזאת הנפש המשכלת אשר נפחה השם באפיו היתה בו לנפש מדברת [הבין בדעת התרגום דאחרי שהיה בו כח להתנועע הוסיף בו נפש המשכלת. הג"ר חיים מוולאזין זצ"ל (נפש החיים שער א פרק ד) הבין אחרת וכך הוא כותב: ופשוטו של מקרא ודאי היא כתרגומו... ורצה לומר שכאשר היה הגוף לבדו היה עדיין עפר ממש, בלא שום חיות ותנועה, וכאשר נופח בו נשמת חיים, אז נעשה איש חי להתנועע ולדבר. ובספר רוח חיים

סבת זה האור ופועלו השמש, ופועל האחר הירח, ופועל האחר האש. כן פועל הרגשת האדם הוא נפש האדם, ופועל הרגשת החמור הוא נפש החמור, ופועל הרגשת הנשר הוא נפש הנשר, ואין להם ענין שיקבצם אלא בשתוף השם בלבד. והבן זה הענין שהוא נפלא מאד, יכשלו בו הרבה מהפילוסופים, ויתחילו בזה הרחקות ודעות בלתי אמתות.

ביאור

...ואין להם ענין שיקבצם אלא בשתוף השם בלבד: נתבאר, שאין שום שייכות בין נפש האדם לנפש הבהמה, למרות שנראה לנו ששניהם עושים אותן פעולות. לכאורה יש צורך בביאור זה רק אם לומדים שלאדם יש נפש אחת עם חלקים שונים, דאם נאמר שלאדם יש שתי נפשות ורק באחת הינו משותף עם בעלי חיים, אין צורך לומר יסוד זה. והבן זה הענין... יכשלו בו הרבה

מהפילוסופים וכו': החסד אברהם מסביר דהמעות היוצאת משיטה זו ד"מותר האדם מן הבהמה אין" רחוקה היא מן השכל, וגם הוא בלתי אמיתי מצד התורה האלקית, שנאמר בה: בצלם אלקים עשה אותו (בראשית א, כז), ופירש רש"י ז"ל, בצלמו של הקב"ה ובדפוסו נברא האדם.

בספר "וגם לשמונה" מרחיב המחבר את דברי החסד אברהם, שאם אין לאדם יתרון

עיונים

(ג, א) כותב דכל החיות הוטבע בו על ידי הנשמה. וכן נראה לי מדעת רבותינו (שם סה:) ממה שאמרו: רבא ברא גברא וכו', ע"כ.

יש להדגיש שגם לדעה זו שיש לאדם שלש נפשות, לאחר שה' נפח בו נשמה כל הכוחות פועלים דרכה, וכעת אין הכוחות הקודמים זהים לנפש הצומחת ולכח המתנועע שבבעלי החיים. וכך הוא כותב שם: ואחרי שיצרו בהרגשה, נפח באפיו נשמת חיים מפי עליון, להוסיף הנפש הזאת על היצירה הקודמת, ויהי האדם כולו לנפש חיה, כי בנשמה הזאת ישכיל וידבר ובה יעשה כל מעשה, וכל הנפשות וכוחות לה תהייתה, ע"כ. [וראה מה שכתב (שם א, כז) ונקט בפשיטות שאחרי שנתן באדם נפש התנועה, נפח בו נשמה עליונית].

בענין חילוק נפש האדם מנפש בעלי חיים כותב הרמב"ם בספר דרך ה' (ח"א פ"ה אות א): וכאן צריך שתזהר שלא תטעה לחשוב שיהיה ענין שאר בעלי חיים כענין האדם, כי אין נפש בעלי חיים אלא דבר גשמי מן הדקים שבגשמיות, ומענינו נמצא גם כן באדם בבחינת היותו בעל חי. אמנם זולת כל זה יש באדם נשמה עליונה שהיא מין בריאה בפני עצמו וכו', ע"כ. משמע מדבריו דלאדם יש שתי נפשות שבאחת הוא דומה לבעלי חיים והשניה שונה לחלוטין. וכך הוא כותב בהמשך (ח"ג פ"א אות א), ומוסיף ביאור נוסף: וענין הנפש הזאת בכל בעלי חיים הוא מציאות דק מאד וכו', ובו תלוי ההרגש וכן ההשכלה הראויה למין ההוא, כי בבעלי החיים עצמם יש הפרש גדול בהשכלתם, והשכלת בני אדם נבדלת מהשכלת כולם הבדל גדול. ואולם כל זה נעשה בנפש הזאת... בכל מין ומין לפי מה שהוא. והנה בנפש האדם יבחנו בחינות וכוחות, כגון הדמיון והזכרון והשכל והרצון וכו'. אמנם מלבד כל זה נמצא עוד באדם מציאות נפשי נבדל ועליון מאד, ואין התכלית בביאתו באדם אלא לקשרו בשרשים העליונים וכו'. ובמציאות הזו נמשך השפע הנשפע על האדם מן המקורות העליונים, וממנו בנפש שזכרנו וממנה בגוף וכו'. והנה, הנפש הזאת

וְאָשׁוּב אֶל כּוֹנְנִי בְּחִלְקֵי הַנֶּפֶשׁ וְאָמַר, הַחֶלֶק הַזֶּה, מִמֶּנּוּ הַבָּחַ
הַמוֹשֵׁךְ וְהַמְחַזֵּק וְהַמְעַבֵּל וְהַדּוֹחָה לְמוֹתָרוֹת, וְהַמְגִדֵּל
וְהַמּוֹלִיד בְּדוֹמָה, וְהַמְבְּדִיל הַלְּחוֹת, עַד שִׁיפְרִישׁ מֶה שְּׁצָרִיךְ לְהוֹזִין
בּוֹ וּמֶה שְּׁצָרִיךְ לְדַחֲוֹתוֹ. וְהַדְּבָרִים עַל אֵלּוּ שְׂבָעָה כַּחוֹת, וּמֶה יַעֲשׂוּ
וְאֵיךְ יַעֲשׂוּ, וּבְאִיזָה אֲבָרִים פְּעֻלָּתָם יוֹתֵר נִרְאִית וְיוֹתֵר נִגְלִית, וּמֶה

ביאור

תבנה וישבת וגו' ובקרך וצאנך ירכיון וגו'
ורם לבבך וגו' (דברים ח, יב-יד). וכל אשר
נוספו התאוות ונתחזקו, נחלש השכל
והתאחר מהשיג העצה הנכונה, והצטרכו
אל פרישות חזקה, יעמדו בה כנגד חושיהם
כדרך הנזיר ומנהג בני הנביאים וכו', עכ"ל
(ע"ע שם פרק ב). וכך כותב הרמב"ם
בהקדמה לפירוש המשניות (ריש עמ' נה):
שהמושכל הראשון הוא: שחורבן הנפש
בתיקון הגוף, ותיקון הנפש בחורבן הגוף.

החלק הזן - ממנו הכח המושך וכו': לא
הזכיר כאן תנועה, דבחלק זה מזכיר את
חיות האדם כששוכב ואין לו רצון. ובודאי
את הכח לעשות את התנועה, כמו ללכת,
צריך האדם לחלק הזן, החלק שנותן כח
לפעול כרצונו.

הכח המושך: שמושך את המזון אל
האברים.

והדוחה למוותרות: שמוציא את הפסולת.

על הבהמה, אם כן אי אפשר לתכוע ממנו
להתגבר על יצריו. לדעתו הרי הנפש תובעת
למלא את תאוותיה, כמו כל בעל חי. ובוזה
מבואר כיצד אריסטו, אשר הרמב"ם העיד
עליו שהגיע עד למטה משכל הנביאים,
נתפס במעשה מגונה. ועל כך התבטא
אריסטו לתלמידיו: כעת אינני אריסטו. הוא
לא אמר זאת בדרך צחוק, כי סבר שהאדם
משותף לבעלי חיים.

מהלך זה צריך ביאור, דאין אפשר לומר
שהם הירשו לעצמם להמשך אחר התאוה,
הרי שימת הפילוסופים שהרמב"ם מתייחס
אליהם, היא להתרחק מתאוות כדי להגיע
לדרגה גבוהה בהשגת השכל (הרי בידוע
מי ששקוע בתאוות וענינים גשמיים אינו
יכול לעלות בדרגות השכל. שיטה זו יסודה
בראשונים, עיין בספר חובות הלבבות
(שער הפרישות פרק ז) וכה כתב: וכל אשר
נוספה הארץ ישוב נוסף השכל חורבן, כמו
שכתוב: פן תאכל ושבעת ובתים טובים

עיונים

מתקשרת בתחתונה, והתחתונה בחלק היותר דקים שבדם, ונמצאו הגוף ושתי הנשמות
מתקשרים זה עם זה, ע"כ.

המהר"ל בספר דרך חיים (פ"ב, משנה יד, ד"ה וכן אמר) כותב: כי נפש לבהמה אינו נחשב
רק כגוף. והרמב"ן (בראשית ב, ז) על הפסוק: ויפח באפיו נשמת חיים, כותב שנפש בעלי חיים
מן היסודות, זה לשונו: ירמוז לנו הכתוב מעלת הנפש... להודיע כי לא באה בו מן היסודות
כאשר רמז בנפש התנועה, ע"כ [וכותב עוד (שם א, כט): אך הבשר לא הורשו עד בני נח...
מפני שבעלי נפש התנועה יש להם קצת מעלה בנפשם, נדמו בה לבעלי נפש המשכלת וכו'.
והכתוב אומר (קהלת ג, כא): מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה, ורוח הבהמה הורדת
היא למטה, ע"כ]. וראה עוד ברבינו יונה (שערי תשובה שער ב, אות יט) על הפסוק הנ"ל דרוח
הבהמה היא מן הארץ שנאמר: תוצא הארץ נפש חיה וכו' (שם א, כד), ועל נשמת האדם כתוב:
ויפח באפיו נשמת חיים (שם ב, ז), ועל כן תעלה, כי כל הדברים שבים אל שרשם, ע"כ.

מֵהֶם נִמְצָא תָּמִיד וְמָה יִכָּלֶה מֵהֶם לְזִמֵּן קָצוֹב, זֶה כָּלֹו רְאוּי
בְּמִלְאֶת הָרְפוּאָה וְאֵין צָרָךְ לוֹ בְּזֶה הַמָּקוֹם.

וְהַחֲלָק הַמְּרַגֵּשׁ, מִמֶּנּוּ הַבְּחוֹת הַחֲמִשָּׁה הַמְּפָרְסָמִים אֶצֶל הַהֶמּוֹן:
הָרְאוּת וְהַשְׁמַע וְהַטַּעַם וְהָרִיחַ וְהַמְּשׁוּשׁ, וְהוּא נִמְצָא בְּכָל
שְׂטֵחַ הַגּוֹף וְאֵין לוֹ אֶבֶר מִיָּחָד, כְּמוֹ שֵׁשׁ לְאַרְבָּעָה הַבְּחוֹת.

וְהַחֲלָק הַמְּדַמָּה, הוּא הַכֹּחַ אֲשֶׁר יִזְכֹּר רִשּׁוּמֵי הַמוֹחָשִׁים אַחֵר
הָעֵלָמִם, מִקְרִיבַת הַחוּשִׁים אֲשֶׁר הַשִּׁיגוּם, וְיִרְכִּיב קִצָּתָם אֶל
קִצָּתָם וְיִפְרִיד קִצָּתָם מִקִּצָּתָם, וְלִזְזֶה יִרְכִּיב זֶה הַכֹּחַ מִן עֲנִינִים אֲשֶׁר

ביאור

ומה יכלה מהם לזמן קצוב: כמו חלק המגדל בפתיחה לאגרת המוסר: האדם חפשי שפועל רק עד גיל מסויים. והחלק המדמה הוא הכח וכו': שכל כוונתו למצב שבו האדם מנהל את המחשבה שלו. לעומת זאת הדמיון פועל בלי הגיון והוא מסוגל לצרף דברים שאין להם שום קשר, כדברי הרמב"ם לפנינו. וכך כותב הג"ר ישראל סלנטר זצ"ל אדם הראשון.

עיונים

והחלק המדמה וכו': מצאנו את כח הדמיון גם אצל בעלי חיים. כשהרמב"ם (והלכות יסודי התורה פ"ד ה"ח) מגדיר את נפש האדם, הוא כותב: ואינה הנפש המצויה לכל נפש חיה שֶׁבָּה אוכל ושותה ומוליד ומרגיש ומהרהר [כוונתו לדמיון ולא לשכל]. וכך כותב בספר מורה נבוכים (חלק ראשון, פרק עג, ההקדמה העשירית): דע אתה האיש המעיין וכו', הנה תדע כי הדמיון נמצא לרוב בעלי חיים, ושהאדם לא הובדל בדמיון [כלומר, שאינו מיוחד משאר בעלי חיים בענין הדמיון, כי כבר ימצא להם דמיון גם כן, פי' אפודין ואין פועל הדמיון כפועל השכל, אבל הפכו כי השכל יפרק המורכבות ויבדיל חלקיהם ויפשיטם ויצוירם באמיתתם וכו'. הדמיון לא ישיג אלא האישי המורכב בכללו לפי מה ששיגוהו החושים, או ירכיב דברים המפוזרים במציאות וירכיב קצתם על קצתם, כמו שידמה המדמה איש אדם וראשו ראש סוס, ולו כנפים וכיוצא בזה וכו', ע"כ.

הסבא מקלם זצ"ל (חכמה ומוסר ח"א מאמר כח) כותב שהעולם טועה וסובר שהבדל בין צדיק לרשע הוא באמונה. ואילו האמת היא שהחילוק ביניהם הוא בכח הציור. תלוי אם כח הדמיון של האדם מלא בציורים של קדושה ושל שכר ועונש, או שכח זה מנוצל לצד שכנגד.

על החלק החיובי של כח הדמיון ראה בספר הכוזרי (ג, ה), שמצווה את כח המדמה להמציא ההדורה שבצורות הנמצאות בזכרון, כמו מעמד הר סיני. כח הדמיון המצוי בידי האדם הוא כחומר ביד היוצר, והוא כלי חשוב לעבודת האדם וראה מה שהבאנו להלן עמ' כח. ועליו להזהר שהדמיון לא יוליכו שובב בדרך לב רצונו. ראה עוד בספר עלי שור ח"ב עמודים רעד, רצט.

השיגם, ענינים אשר לא השיגם כלל ואי אפשר להשיגם, כמו שידמה האדם ספינת ברזל רצה באויר, ואדם שראשו בשמים ורגליו בארץ, ובהמה באלף עינים, על דרך משל, והרבה מאלו הנמנעות ירביבם הכח המדמה וימציאם הדמיון. ובכאן טעו המדברים הטעות המגנה הגדולה, אשר בנו עליה פנת הטעותם, בחלקת המחייב והאפשר והנמנע. שהם חשבו, או הביאו בני אדם לחשב, כי כל מדמה אפשר, ולא ידעו שזה הכח ירביב ענינים שמציאותם נמנע כמו שזכרנו.

והחלק המתעורר, הוא הכח אשר בו ישתוקק ויכסף האדם לדבר אחד, או ימאסהו. ומזה הכח יבא אל פעולות בקשת דבר

ביאור

וכן כל דבר מן הנמצאות הנראות, היות דבר מהם יותר גדול ממה שהוא או יותר קטן וכו', כמו שיהיה איש אדם כשיעור ההר הגדול בעל ראשים רבים יפרח באויר, או שיצאו פיל כשיעור כינה וכינה כשיעור פיל, כל זה אמרו שהוא עובר [יתכן] אצל השכל וכו'. אמרו כי זה הנמצא אשר לו צורות ידועות ושיעורים מסויימים... היותה כך הוא כפי המשך המנהג, כמו שמנהג המלך שלא יעבור בשוקי המדינה אלא רוכב ולא נראה מעולם אלא כן, ולא ימנע אצל השכל שילך רגלי במדינה, אבל זה אפשר בלי ספק וכו'. ולא ימנע בשכל שישתנה זה המנהג ויקרר האש ויתנועע אל התחתית. ומוסיף הרמב"ם: והם עם זה מסכימים שהתקבץ שני ההפכים בנושא אחד לא יתכן בשכל, ע"כ.

מה הביא אותם לטעות כה גדולה? הרמב"ם כותב שדעה זו בנויה על תשע ההקדמות הקודמות שכתב שם.

ומזה הכח יבוא אל פעולות: קודם כתב על החשק להשיג את רצונו, ועכשו על המאמצים להשיג את מבוקשו.

ספינת ברזל רצה באויר: עם המצאת המטוס, התממש דמיון זה למציאות. ואין זה סותר לעצם דבריו שאין הכרח להשיג כל דמיון.

ובכאן טעו המדברים: הם כת של פילוסופים ערביים. החסד אברהם מסביר שהם נקראו כך כי חכמתם היא חכמת דברים ואינה חכמה שכלית (בשם הרמב"ם בהקדמה למורה נבוכים).

שהם חשבו או הביאו בני אדם לחשוב: מדוייק בדבריו שיתכן שהם בעצמם לא האמינו לשיטה זו, אלא שהשתלם להם להטעות בני אדם בדרך זו. מצינו שיטות שבעליהן יודעים שהאמת אינה איתם ואף על פי כן ממשיכים להטעות את הציבור.

... כי כל מדומה אפשר: כך מסביר הרמב"ם בספר מורה נבוכים (חלק ראשון פע"ג, ההקדמה העשירית) את שיטתם: הם יראו כי כל מה שהוא מדומה הוא עובר [יתכן] אצל השכל, כמו שישב כדור הארץ לגל סובב וישב הגלגל כדור הארץ וכו',

והבריחה ממנו, ובחירת דבר אחר או התרחק ממנו, והפעם והרצון והפחד והגבורה והאכזריות והרחמנות והאהבה והשנאה, והרבה מאלו המקרים הנפשיים. וכלי זה הכח כל אברי הגוף, ככח היד על לקיחת דבר ונגיעתו, וכח הרגל על ההליכה, וכח העין על הראות, וכח הלב להתגבר או לירא ביעת הפחד. וכן שאר אברי הגוף הנראים והנסתרים, הם וכחותיהם כלם כלים לזה הכח המתעורר.

והחלק השכלי, הוא הכח הנמצא לאדם, אשר בו ישכיל ובו תהיה ההשתכלות, ובו יקנה החכמות, ובו יבדיל בין המגנה והנאה מן הפעלות. ואלו הפעלות, מהן מעשי ומהן עיוני. והמעשי, ממנו מלאכת מחשבת וממנו מחשבי. והעיוני, אשר בו ידע האדם הנמצאות שאינן משתנות כפי מה שהן עליו, והן אשר יקראו

ביאור

הגוף, אלא הכוונה לאומץ הלב, כאדם ההולך גם במקום סכנה.

וכלי זה הכח כל אברי הגוף: בפרק הבא מבאר הרמב"ם שכל המידות שייכות לחלק המתעורר, נמצא אם כן שאיברי האדם הם כלים של כל המידות.

הוא הכח הנמצא לאדם: שכח השכל מיוחד רק לאדם.

אשר בו ישכיל: יבין דברים.

ובו תהיה ההשתכלות: החשיבה.

ובו יבדיל וכו': ראה מה שהבאנו לעיל (עמ' כד בעיונים) מדברי הרמב"ם בספר מורה נבוכים פע"ג בענין השכל.

ממנו מלאכת מחשבת: אומנות, כפי שמסביר הרמב"ם בהמשך.

הנמצאות שאינן משתנות: הם המלאכים שאינם משתנים כפי מה שהם עתה, כך הם קיימים לעולם, לאפוקי מכל מה שהוא תחת גלגל הירח (חסד אברהם).

והכעס: כעסו של האדם נובע מהנעשה נגד רצונו. הכעס והנאווה קשורים זה בזה. כך כותב רבינו חיים ויטאל זצ"ל בספר שערי קדושה (ח"א שער ב): כל המידות רעות נחלקות לד' מינים וזה פרטם: יסוד האש, ממנו נמשכת הנאווה הנקראת גסות הרוח... ובכללם הכעס, כי מפני הנאווה מתכעס האדם כשאין עושים רצונו. ואילו היה שפל רוח ומכיר חסרונו לא היה מתכעס כלל, נמצא כי הנאווה והכעס מידה אחת הם, ע"כ.

והרצון: מלשון ריצוי, ההפך מכעס. זוהי המידה כאשר האדם מרוצה [ראה מש"כ רבינו יונה (אבות פ"ב משנה ט) על המשנה רבי אלעזר אומר לב טוב: על כן נראה לפרש כי לב טוב, רוצה לומר מידת הרצון, זהו הסבלן שאינו קצר רוח. ומתרחק ממידת הכעס ומשיב במענה רך, אף כי יעשו לו דבר רע יסבלהו ואין מר בפיהו, כי חכו ממתקים וכולו מחמדים, ע"כ].

והגבורה: העוז [אין הכוונה לגבורה של

"חכמות" סתם. ומלאכת מחשבת, הוא הכח אשר בו ילמד המלאכות, בנגרות ועבודת האדמה והרפואות והמלחות. והמחשבי, הוא הכח אשר בו יסתכל האדם בדבר אשר ירצה לעשותו, אם אפשר לעשותו אם לאו, ואם אפשר לעשותו איך צריך שיעשה. זה שעור מה שצריך שנקח מענין הנפש הנה.

ודע, שזאת הנפש האחת אשר קדם ספור כחותיה וחלקיה, היא בחמר, והשכל לה צורה. וכשלא הגיעה לה צורה, יהיה באלו מציאות ההכנה שבה לקבל הצורה ההיא לבטלה, וכאלו היא מציאות הבל. והוא אמרו: גם בלא דעת נפש לא טוב (משלי יט, ט), רצה לומר, שמציאות הנפש שלא הגיעה אליה הצורה אבל תהיה נפש בלא דעת – לא טוב. אבל הדברים על הצורה והחמר והשכלי והדעות כמה הן, ואיך יגיעו אליהן, אין זה מקומם ולא יצטרך במה שנרצה לדבר על המדות, והוא יותר ראוי בספר הנבואה אשר זכרנו. ובכאן אפסיק בזה הפרק ואתחיל באחר.

ביאור

בספר הנבואה אשר זכרנו: ספר שהתחיל הרמב"ם לחברו. ובסופו של דבר הוא שילב את ענינו בספרו מורה נבוכים. [ראה מש"כ הרמב"ם בפתיחה לספר מורה נבוכים: וכבר יעדנו בפירוש המשנה שאנחנו נבאר ענינים זרים בספר נבואה... וכאשר החילותי זה שנים רבות בספרים ההם וחברתי מהם מעט וכו'. ואמנם ביאור הנבואה... יתבאר בזה המאמר וכו', ע"כ].

והמלחות: והספנות.

איך צריך שיעשה: יחשוב על תוכניות עבודה.

ודע שזאת הנפש... היא בחומר והשכל לה צורה: המעלה של נפש האדם יותר מבהמה, שכן יש לו את ה"בכח" לקבל את הצורה ואת הכוונת השכל. אם השכל אינו פועל בו הרי הוא "בלא דעת, נפש לא טוב".

* * *

פרק שני

בְּעִנְיַי כַּחוֹת הַנֶּפֶשׁ, וּבִידִיעַת הַחֵלֶק אֲשֶׁר בּוֹ יִמָּצְאוּ הַמַּדּוֹת הַטּוֹבוֹת וְהָרָעוֹת

דַּע, שֶׁהַעֲבֵרוֹת וְהַמַּצּוֹת הַתּוֹרִיּוֹת אֲמָנָם יִמָּצְאוּ בְּשְׁנֵי חֲלָקִים מִחֲלָקֵי הַנֶּפֶשׁ, וְהֵם הַחֵלֶק הַמֵּרְגִישׁ וְהַחֵלֶק הַמִּתְעוֹרֵר לְבַד, וּבְשְׁנֵי אֱלוֹ הַחֲלָקִים יִהְיוּ כָּל הָעֲבֵרוֹת וְהַמַּצּוֹת. אֲמָנָם הַחֵלֶק הַזֶּה וְהַחֵלֶק הַמִּדְמָה, אֵין מַצּוֹה בּוֹ וְלֹא עֲבֵרָה, שְׁאִין לִדְעַת וּלְבַחֲרָה בְּאַחַד מִשְׁנֵיהֶם מַעֲשֶׂה כָּלֵל, וְלֹא יוּכַל הָאָדָם בְּדַעְתּוֹ לְבַטֵּל מַעֲשֵׂיהֶם, אוֹ לְמַעַטִּם מִפְּעֻלָּה אַחַת. הֵלֵא תִּרְאֶה שְׁשֵׁנֵי הַחֲלָקִים הָאֵלֶּה, רְצוֹנֵי לוֹמַר הַזֶּה וְהַמִּדְמָה, יַעֲשׂוּ בְּעֵת הַשְּׁנָה הַפְּעֻלָּה הַמִּיחָדֶת לָהֶם, מִה שְׁאִין בֶּן בְּשָׂאֵר כַּחוֹת הַנֶּפֶשׁ.

ביאור

להמציא ההדורה שבצורות הנמצאות אצלו בעור הזכרון, לדמות אליו הענין האלוקי המבוקש, כמו מעמד הר סיני ומעמד אברהם ויצחק בהר המוריה וכו'. וכן בספר המספיק לעובדי ה' לרבינו אברהם בן הרמב"ם (עמ' קע) כותב: ואשר לחלק הדמיוני, הנה צריך להשתמש בו בעתים... שיצייר מה שמביאהו לידי חשק לעניני הדת ושמחה לעבודת התורה. וזהו כגון ציור המקדש וחלקיו, כדי שילך אליו בימי קיומו, וכדי שיצטער בימי חורבנו על שהפרידו העוונות בינו ובינינו, וכגון ציור מחנה שכינה ומחנה לוויה ומחנה ישראל, שמבואר סדרם בתורה, ומצב עמוד האש והענן ועוד כאלה וכו'.

היעב"ץ (בהגהות לשמונה פרקים) מעיר שמצאנו עבירה בכח ההרהור. שהרי חז"ל (ע"ז כ:) אומרים עה"פ ונשמרתם מכל דבר רע (דברים כג, י), שלא יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה. ומוסיף: וכן ההרהור בדבר טוב מחזיק הכח ההוא לחשוב תמיד בדברים טובים, ועל זה באו מצוות רבות במקרא, ע"כ.

החלק המרגיש והחלק המתעורר: הם חושי האדם והרגשות הלב לרצות או לדחות. הלב והאיברים הם חלקי האדם המשתתפים בעשיית מצוה או עבירה.

והחלק המדמה אין מצוה בו ולא עבירה וכו': הרמב"ם מביא ראיה מכך שהכח המדמה פועל בלילה בעת השינה שלא בידיעתו של האדם, בשעה שאי אפשר ליחס לו מצוה או עבירה.

דברי הרמב"ם אודות הכח המדמה צריכים עיון רב, שהרי ממ"נ, אם מדובר בכח המצוי באדם והמפעיל את האברים, הרי הכוונה היא לשכל. ואודות השכל מסתפק הרמב"ם בהמשך אם יש בו מצוה או עבירה, שהרי השכל מפעיל את כל הכוחות. ואם אין הכוונה לכח המפעיל, אלא לכח שבו נעשית המצוה, הרי גם את הכח המדמה אפשר לעורר לעשות מצוות. ואפשר גם לצוות על הכח המדמה לצייר דברים טובים או אסורים [רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי (ג, ה) כותב על כח המדמה: החסיד מצווה את המדמה,

אך החלק השכלי יש בו מבוכה. אבל אני אומר שיש בזה הכח גם כן מצוה ועברה, לפי אמונת דעת בטלה או אמונת דעת אמתית, אבל אין בו מעשה שיאמר עליו שם מצוה או שם עברה

ביאור

אך החלק השכלי יש בו מבוכה וכו': נקראת מעשה. ואף על גב דנענש על הרמב"ם מסתפק אם אפשר ליחס לחלק השכלי מצוה או עבירה. וצריך ביאור, אם הספק הוא בגלל שאין בחלק זה מעשה, אם כן יש להבין מהו הצד שיצטרך בדוקא מעשה כדי שתהיה זו מצוה או עבירה. אולי יש לומר דהיות והמצוות ניתנו לאדם המורכב מגוף ונשמה, לכן המצוות צריכות לשתף גם את הגוף. ועיין במהר"ל (תפארת ישראל פרק לח) שמקשה על פירוש הרמב"ם במצות "לא יהיה לך אלהים אחרים וגו'": ועוד קשה, דלא מצינו מצוה על המחשבה, שהרי המצוות שבתורה הן מצוות עשה ומצוות לא תעשה, ובמחשבה לא שייך לא תעשה כלל, דמחשבה אינה

נקראת מעשה. ואף על גב דנענש על המחשבה, מכל מקום מצוות לא תעשה לא שייך בה, דלא שייך מעשה במחשבה, ע"כ. שיש בזה הכח גם כן מצוה ועבירה לפי אמונת דעת בטלה וכו': הרמב"ם מסיק שגם לחלק השכל אפשר ליחס מצוות ועבירות. בספר המצוות (מצוות עשה א') מונה הרמב"ם את מצות "אנכי ה' אלקיך" כמצוה ראשונה מתוך תרי"ג מצוות [דלא כבה"ג שכתב שהאמונה במציאותו יתעלה, שהודיע אותה אלינו באותות ובמופתים ובגילוי שכינה לעינינו, הוא העיקר והשורש שממנו נולדו המצוות, לא ימנה בחשבונן. ראה ברמב"ן בספר המצוות שם].

עיונים

שיש בזה הכח גם כן מצוה וכו': המצוה היחידה שמצא הרמב"ם בשכל היא מצות האמונה. ואילו במבוא לספר המצוות, שורש התשיעי, מונה הרמב"ם מצוות נוספות, וכך הוא כותב שם: דע, שכל צווי התורה ואזהרותיה הנה הם בארבעה דברים: בדעות ובפעולות ובמצוות ובדבור. וזה, שהוא צונו להאמין דעת אחת מן הדעות, כמו מה שצונו להאמין היחוד והאהבת האל-ית' ויראתו, או שהזהירנו מהאמין האדנות לזולתו וכו', ע"כ [וראה בספר החינוך בהקדמתו שכל אלה המצוות הן משש המצוות התמידיות]. גם אהבת ה' ויראת ה' הן מצוות השייכות לשכל, על פי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (פ"ד ה"ב) שכתב: והיאך הוא הדרך לאהבתו ויראתו, בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח וכו'. וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו, ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה, אפילה, עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות וכו', ע"כ. קיומה של המצוה הוא בהשתדלותו להגיע לאהבה ויראה, עוד לפני שהרגשת האהבה ממלאה את לבו.

כעין זה מצאנו בספר דעת תורה (שמות) להג"ר ירוחם ליבוביץ זצ"ל בביאור הפסוק: ותיראן המילדות וגו' (ב יז), כי עיקר היראה הוא ההתבוננות. וכך הוא כותב: ובאמת כי זאת היא עיקר המצוה של יראה, אשר נאמר: את ה' אלקיך תירא (דברים ו, יג), אשר לכאורה קשה להבין איך זה יקיים בפועל זאת המצוה, הלא יראה היא מידת הנפש ולא ענין של פעולה. והמצוות עשה שבתורה הלא הם על המעשים ולא על הכוחות. וכן כל המצוות התלויות בלב, כגון אהבת ה' והדבק במידותיו וכדומה, איך נמנו בין תרי"ג מצוות עשה, מאחר שאין קיומן תלוי לכאורה בפועל האדם? אלא ודאי שקיום אלה המצוות הם על קנייתם אותם, על ההשתדלות לקנות הכוחות הנפשיים ההם, ע"כ.

עוד מצינו שחז"ל (קידושין מ.) מביאים את הפסוק: למען תפוש את בית ישראל בלבם (יחזקאל יד, ה), ומפרשים: ההוא בעבודת כוכבים הוא דכתיב. הרי שגם במחשבת הלב נתבעו.

סתם. ולזה אמרתי למעלה שבשני החלקים ההם ימצאו העברות והמצות.

אמנם המעלות הן שני מינים: מעלות המדות ומעלות השכליות, וכנגדן שני מיני פחיתות. אמנם, מעלות השכליות הן ימצאו לחלק השכלי. מהן החכמה, והיא ידיעת הסבות הרחוקות והקרובות, אחר ידיעת מציאות הדבר אשר יחקרו סבותיו. ומהן השכל, אשר ממנו השכל העיוני, והוא הנמצא לנו בפסב, רצוני לומר המשכלות הראשונות, וממנו שכל נקנה, ואין זה מקומו. ומהן זכות התבונה וטוב ההבנה, והוא לעמד על הדבר ולהבינו מהרה בלא זמן או בזמן קרוב. ופחיתות זה הפך הפך אלו או שכנגדם.

אבל מעלות המדות ימצאו לחלק המתעורר לבדו, וחלק המרגיש בזה הענין אינו רק שמש לחלק המתעורר. ומעלות זה החלק

ביאור

שבשני החלקים ההם: המרגיש והמתעורר. אחר ידיעת מציאות הדבר: לאחר

שעומדים על הדבר שבו אנו מעוניינים. דקודם צריך להבין את הדבר -

אשר יחקרו סיבותיו: שאת סיבותיו אנו מחפשים.

שכל נקנה: חכמה שחקר אחריה כדי להשיגה.

זכות התבונה: מהירות התפיסה, חריפות.

אבל מעלות המידות ימצאו לחלק המתעורר לבדו: הכוונה לעצם המידה ולא לפועל היוצא ממנה.

נזכיר את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה (אבות ב, ט) וזה לשונו: וכבר ביארנו בפרק השני (משמונה פרקים) אשר הקדמנו לפירוש זאת המסכת, שמעלות המידות כולם ימצאו לחלק המתעורר לחלקי הנפש לבד, ולו ימצאו גם כן פחיתות המידות וכו'. וכן הוא ידוע אצל הפילוסופים

שבשני החלקים ההם ימצאו העברות והמצוות: צריך ביאור שהרי גם בחלקי המרגיש והמתעורר "אין לדעת ולבחירה באחד בשניהם" (לשונו לעיל עמ' כח על חלקי הזן והמדמה). דהרי אם האדם פועל בלי סיוע השכל, אין מקום להעניש אותו. וכך כותב היעב"ץ (בהגהות): אך האמת, אין עונש כי אם לשכל לבדו, כי הכל נתון בידו, המרגיש והמתעורר נתונים המה לו לעבדו. ולכן העובר בלי התראה, ובלי כוונה והסכמת דעתו ושכלו, לא יענש, ולא תענש הבהמה על חטא המרגיש והמתעורר שבה, כי אם בדברים שבממון ובנזקי אדם לחברו, שבהם אדם מועד לעולם וכו', ע"כ.

ידיעת הסיבות הרחוקות והקרובות: הסיבות הישירות והעקיפות לדבר שאנחנו רוצים לעמוד עליו.